

Слободан Антонић
Филозофски факултет
Београд

«ЕВАЛУАТОРИ», «РЕФОРМАТОРИ» И СЛАБА ДРЖАВА: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

У овом раду* размотрићу везу тзв. слабе државе (weak states), затим слабог демократског поретка и, на крају, одређених интересних група (или класних фракција). Мој налаз ће бити да у послекомунистичким земљама југоисточне Европе постоји снажан антилиберални картел. Њега чине четири моћне интересне групе, овде назване: «евалуатори», «реформатори», «бизнисмени» и «мисионари». Тај картел посебно је изражен у Србији, држави додатно ослабљеној санкцијама и страним притисцима. Деловање овог антилибералног картела у Србији описан је и размотрен преко примера рада америчке компаније Ју Ес Стил (U.S. Steel) у Србији.

Либерализам и слаба држава

Класично либерално становиште често се види као непријатељско према јакој влади, а онда и према снажној држави (Humbolt 1993, Spencer, 1970; Nozik, 1974). И доиста, либерал је против државе која задире у друштво, па било да га према својим замислима обликује, било да у име општег интереса ограничава грађанска права, или да из друштва извлачи средства за слободно трошење.

Постоји, међутим, једна либерална претпоставка која долази пре овог ограничења државне власти. А то је да власти уопште има. Оно, заправо, чему се либерал противи није свака влада. Оно чему се либерал противи јесте јака, а пристрасна влада. Не мари да ли је та пристрасност усмерена на рад или на капитал, на део рада, или на део капитала. Али, за либерала, држава не сме да чува ничији монопол. Отуда је првенствени задатак државе да обезбеди једнаке услове поштеног такмичења за све. А за то је неопходна - јака држава.

Рецимо, поштено надметање у привреди почива на обезбеђењу једнаке имовинске и уговорне сигурности. За то су нужни не само добри закони, већ и јаки судови и делотворна полиција. Такође, да би људи били слободни, основна је претпоставка да њихови животи морају бити заштићени. А за то су потребни, такође, добри закони, јаки судови и делотворна полиција. Претпоставка, дакле, и за добру привреду и за грађанску слободу управо је јака држава. Снага неке државе обично се мери способношћу јавне управе да обезбеди спровођење закона. *Ограничена влада у снажној држави* – то је либерална замисао добре државе (Gray, 1989: 73-81).

Постоји још једна разлог зашто либерал није за слабу државу. То је стога што се влада најбоље надзире у демократском поретку. А једини стварни оквир демократије у досадашњој историји била је јака држава–нација. Управо је држава–нација, са својом идејом народне суверености, како запажа Гринфилдова, била “онај облик у ком се демократија појавила у свету, садржана у идеји нације као лептир у чаури” (Greenfeld, 1992: 10). Познату Деместрову (DeMaistre) мисао да се може видети Француз, Италијан или Рус, али не и Човек, можемо само мало да променимо тако што ћемо рећи да се може видети америчка, британска или

* Објављено у књизи Слободана Антонића, *Елита, грађанство, слаба држава: Србија после 2000*. Београд: Службени гласник, 2006. (др. изд. 2009), стр. 40-87.

швајцарска демократија, али не и демократија. Кад год имамо демократију, људска права, слободног грађанина, ту мора постојати и нека стварна заједница. А то је управо држава-нација. Стога многи либерални писци (Walzer 1989; Kymlicka, 1991; Yael Tamir, 1993; Avashai Margalit and Joseph Raz, 1995; Charles Taylor, 1993; David Miller, 1995) данас упозоравају да се индивидуалне слободе и права не могу одвојити од њиховог државно-националног и културног склопа.

Пошто разуме значај државе за слободно тржиште и демократију, либерал тешко да ће подржати глобалистичко слабљење државе-нације. Јер, глобалистичке снаге су против државе-нације баш због тога што она ограничава њихов монопол. Као што је то лепо објаснио Дејвид Кортен (2003), обично се тврди да национална држава ограничава слободу тржишта, а да је наднационалне корпорације бране. Истина је најчешће тачно обрнута. Транснационалне компаније су толико велике и јаке да могу прогутати читаво тржиште и постати њихови једини господари. Једина брана њиховом тиранском монополу јесте национална држава. Отуда интересне групе глобалистичког капитала систематски раде на слабљењу националне државе. Ове интересне групе из области капитала¹, повезују се са интересним групацијама из области глобалне политике². Њима с придружују и идеолози «космополитске демократије» и «интернационалне државе» из редова глобалне академске и медијске елите (Хелд, 1997; Бурдије, 1999; Giddens, 1999)³. Заједно, оне чине снагу која просто мрви државе малих или недовољно развијених друштава.

Последње жртве глобалистичке машинерије јесу бивше комунистичке земље. Најозбиљније су поткопане првенствено државе југоисточне Европе. Ове земље су, на папиру, независне државе са демократским поретком. Али, у стварности, ни у једној од ових земаља нема јаке демократије. У њима је све мање бирача који излазе на изборе⁴, бирачи су често мушичави и гласају осветнички⁵,

¹ Највеће светске компаније су General Motors (приход од продаје: 170 милијарди долара), Ford (137), Toyota (111), Exxon (110), Shell (110) итд. Ради поређења, треба знати да целокупна вредност годишњег извоза државе Србије не прелази 1,5 милијарди долара.

² То су, пре свега, носиоци Царства – како се све више види и описује *Ordo regum novarum* (1989-) који је заменио тзв. вестфалски поредак (1648-1989). Њега чине, најпре, званичници Рима – што је данас САД, затим високи представници Савезника (Федерата, Латина) – односно земаља ЕУ, и на крају најоданији магистрати муниципалних провинција (Перегрини) – састављених од земаља-кандидата за улазак у ЕУ и осталих сателита.

³ Сви они не раде толико на поткопавању појединачних националних држава, колико на срозавању саме идеје државе-нације. Националне државе се, стога, по праволи излажу подсмеху (као «заостатак дилувијалне прошлости») и приказују као превазиђене, примитивне, и мање вредне творевине.

⁴ У Бугарској је, од скупштинских избора 1990. до скупштинских избора 2005, у апстиненцију отишло 2,61 милиона или 37,8% бирача. У Румунији је, од скупштинских избора 1990. до скупштинских избора 2004, у апстиненцију отишло 2,91 милиона или 16,4% бирача. У Србији је, од скупштинских избора 1990. до скупштинских избора 2003, у апстиненцију отишло 1,04 милиона или 15,9% бирача.

⁵ Рецимо, у Бугарској је, три месеца пред јунске изборе 2001, владајућа коалиција «Уједињене демократске снаге» била уверена да је слаба постауторитарна лева опозиција не може спречити да понови успех са претходних избора (1997). Тада је, наима, УДС освојила 49% гласова и 57% мандата. А онда се, готово ниоткуда,

скупштине уживају мали углед⁶, а владе су потпуно отуђене од обичног света⁷.

То је, наравно, отуда што слабе државе тешко да могу имати јаке демократије. «Гледајући одоздо, балканске демократије су политички режими у којима су гласачи слободни да мењају владе, али су врло ограничени у мењању политике. Било какав притисак одоздо аутоматски је окарактерисан као `популистички`» (Крастев, 2004: 31). Тако је снажна привредна и војнополитичка зависност овдашњих земаља од Запада учинили да се у њима и сва «демократизација схвата као прилагођавање стандардима Европске уније» (Крастев, 2004: 19).

На делу су, најпре, слабе и од значајнијег економског одлучивања испражњене владе. «Владе бивају изабране након љубавне везе са бирачким телом, али су заправо венчане са међународним донаторима» (Крастев, 2004: 31). Странке које имају већину у скупштини образују владе. Али, суштинску економску управу све време имају ММФ, Светска банка и друге новчарске установе (исто).

Такође, на делу су и слабе и од главног политичког садржаја испражњене скупштине. «Законодавни процес лишен је своје улоге канала за решавање конфликта и сведен је на превођење и усвајање европског законодавства» (Крастев, 2004: 19). Као што балканске владе нису стварни господари економске регулације, тако ни овдашње скупштине више нису стварни господари законодавства.

А када владе озбиљно не владају и скупштине озбиљно не законују, онда ни гласачи више озбиљно не гласају. «Демократија не представља само режим у коме људи учествују на слободним и праведним изборима, већ и режим у коме имају утицаја и на креирање политике» (Крастев, 2004: 20). Када виде да не могу да остваре истински утицај на домаћу политику, бирачи или дижу руке од избора, или почињу да гласају површно, протестно, или чак хазардерски. Такви ће бирачи гласати управо за оног ког виде као највећег побуњеника против система – за Корнелију Тудора у Румунији, за Симеона Сакс-Кобург-Гота у Бугарској, или за Томислава Николића у Србији.

А када народњачки такмаци добију много гласова (Тудор 28%, Симеон 42%, Николић 31%), тиме се само додаје муниција нескривеним непријатељима државенације. Они, након тога, са још већом уверљивошћу могу да проповедају причу о

појавио бивши краљ Симеон Сакс-Кобург-Гота. У априлу је основао «Народни покрет `Симеон II`», у јуну изашао на изборе и добио 42% гласова и 50% места у скупштини. У Румунији се слично протестно гласање – мада не и са истим исходом – одиграло 2000. године. Тамо је, на председничким изборима 26. новембра 2000, велики успех забележио Корнелије Тудор (Corneliu Vadim Tudor), такмац крајње деснице. Све странке су биле против њега и нису му се давале никакви стварни изгледи. Ипак, 28,3% Румуна гласало је за њега – више него за двојицу такмаца владајућих странака узетих заједно. Тудор је, заједно са Илијескуом (Ion Iliescu), ушао у други круг председничких избора. Тек када је Румунима забрањено да неће ући у ЕУ они су се мало примирили, па је у другом кругу Тудор добио 32,2% гласова.

⁶ На Балкану скупштине ретко имају више од 20% подршке (Крастев, 2004: 9). У Србији се, према већини истраживања, та подршка такође креће око 10%, док је стопа подршке македонском парламенту у децембру 2001. године била свега 6,9%.

⁷ То се види по гласању. У Бугарској и Румунији владе од 1990. до сада нису добиле ни једне парламентарне изборе. Слично се може рећи и за Србију, након обарања Милошевићевог ауторитарног режима (2000). Ту су владе такође изгубиле све изборе: председничке 2002, 2003. и 2004, скупштинске 2003. и општинске 2004.

примитивним, заосталим и националистичким народима. О народима који морају да имају старатеља, будући да још нису дорасли за истинску самосталност и демократију.

Антилиберални картел

Ко, дакле, чини управљачки антилиберални картел у овдашњим слабим државама? Чине га четири интересне групације, или, како би то марксисте рекли, четири фракције истоветне транснационалне капиталистичке класе.

Прву интересну скупину, или прву фракцију, чине међународне бирократе. То су чиновници-политичари, из Брисела или Вашингтона свеједно, задужени за «реструктурирацију» и «интеграцију» источноевропских друштава. Ова је групација само одсечак својеврсне глобалне политичке класе. У њу, када је Србија у питању, осим бриселских и вашингтонских званичника (тј. политичара-службеника) који раде на «евроатлантским интеграцијама» (какав је Хавијер Солана), свакако спадају и овдашњи амбасадори великих држава (САД, Немачка, Британија итд), затим службеници различитих европских и америчких «агенција» за «реконструкцију», «реформу» и «развој» (USAID, European Agency for Reconstruction, The European Commission's Delegation, Stability Pact, итд), потом месни представници великих међународних невладиних организација (Freedom House, Amnesty International, Transparency International, The International Crisis Group (ICG), The International Republican Institute, NDI - National Democratic Institute, Friedrich Ebert Stiftung, Konrad-Adenauer-Stiftung, итд), као и месни представници међународних новчарских установа (Светска банка, ММФ, СТО и друге). Сви су они непосредно прикопчани на главне друштвене установе земље-домаћина: од владе, преко државне управе, до школства (наравно, свако према свом рангу). Налазе «партнере» у државном апарату, дају им новац за реформе и «усклађивање са стандарима», и на крају оцењују «постигнућа» и «домашаје реформи»⁸. Али, основни задатак припадника ове групације ипак је првенствено да «евалуира» и «рангира» успешност транзиције у локалним друштвима. Она за то користи опште формуларе са рубрикама сачињеним према папирнатим (тзв. неолибералним) теоријама: колико приватизованих предузећа, колико приватизованих медија, колико укинутих субвенција, колико смањених пензија, колико затворених државних школа или болница, итд. Отуда скраћени назив за ову скупину биће - «**евалуатори**».

⁸ Неспорно је да су неке од тих реформи корисне – попут реформе правосуђа или државне управе. Али, неке од њих – а школство је најбољи пример за то – заправо упропашћавају и оно мало добрих установа преосталих из доба комунизма. Наиме, по концепцији усвојеној за министровања Гаше Кнежевића, реформисана српска школа више не треба да даје знање, већ да буди «креативност». Рецимо, уместо да уче имена цвеће или делова цвета, деца сада седају у круг, затварају очи и замишљају да су цветови. Домаћи задаци и захтеви за учењем своде се на најмању могућу меру. Школа постаје «школигрица», необавезна забава. Такои српска деца из школе сада треба да излазе са нивоом знања који имају и мали Американци – дакле са никаквим. Али циљ свих ових реформи и није неки опипљиви бољитак. Њихов првенствени задатак јесте да се успоставе добре везе са српском друштвеном елитом и под-елитом, и да оне свесрдно прихвате задани склоп вредности. Након тог прихватања нека питања – а пре свега она која се тичу самог система – једноставно се више и не постављају.

Другу интересну групацију која управља Србијом чини домаћа вазалска политичка елита. То је својеврсни «реформско-модернизацијски» и «евроатланстко-интегративистички» сталеж страначких политичара и државних администратора. Они су у тзв. динамичном односу спрема евалуатора. То заправо значи да је њихов задатак да строго спроводе упутства евалуатора и држе «транзиционе процесе» под надзором – чак и када је то на штету демократског поретка⁹. За то су, заузврат, награђени могућношћу несметаног претварања властитог политичког капитала у економски (током поступка приватизације). То ће рећи - награђени су могућношћу неограничене пљачке (наравно, само властите државе и властитог народа). Иван Крастев ову владајућу групацију назива «предаторском елитом» (2004: 31), указујући да је «узимање од државе доминантни пројекат на Балкану» (30). Отуда, по Крастеву, «на посткомунистичке државе на Балкану треба гледати као на нафтне режиме, само што уместо нафте имамо огромну државну имовину коју треба приватизовати» (2004: 30). Скраћени назив за ову фракцију биће - **«реформатори»**.

Трећу интересну групацију чини месна подружница транснационалне власничке класе у Србији. То су, најпре, домаћи тајкуни спрегнути пословним везама са међународним капиталом (Милорад Мишковић, Станко Суботић, Филип Цептер и др). Ту су, затим и заступници или челници овдашњих огранака страних (транснационалних) компанија, као што су U.S. Steel (железара Смедерево), Philip-Morris (дуванска индустрија Ниш), British-American Tobacco (дуванска индустрија Врање), итд. Њихов задатак је да образују картел који ће обезбедити «отворено» и «стабилно» тржиште. Прво заправо значи да се мора уклонити држава као конкурентни власник или предузетник чак и у стратешким гранама¹⁰. Друго значи да се домаће становништво мора искључити из власништва или управљања¹¹. Али, оно што је најважнији задатак ове фракције јесте обезбеђење новчаних награда реформаторима (али врло често и евалуаторима), кроз системску корупцију. Скраћени назив за ову фракцију биће - **«бизнисмени»**.

И на крају, четврту интересну групацију чини месна подружница транснационалне опслужујуће класе (Service Class). То је домаћа академска, медијска и културна елита која проповеда и одржава идеологију «реформе», «модернизације» и «евроатлантске интеграције». Често их зову и «мисионарска интелигенција» (Антонић, 2003: 293-302). Основни задатак ове фракције јесте да оправда старатељство реформатора (а у крајњој линији и евалуатора) над овдашњим друштвима. Отуда њено стално указивање на «незрелост», «деформисаност» и «примитивност» месног друштва. Скраћени назив за ову фракцију у даљем току рада биће - **«мисионари»**

Опишимо сада како овај антилиберални картел делује у Србији. За пример ћемо узети случај у коме се ангажовао сам врх картела – премијери и министри из српске владе, амерички бизнисмени и, наравно, амерички амбасадори. Видећемо да овде није реч о именима, колико о функцијама. Не мари да ли је премијер Зоран Ђинђић, Зоран Живковић или Војислав Коштуница – у оваквој ствари као да сви

⁹ »Да би остварила своје пословне интересе и присвојила наше пољопривредне производе, воду коју пијемо, ваздух који дишемо и наше снове, глобализацији је потребан међународни савез лојалних, корумпираних, ауторитарних влада у сиромашним земљама, како би непопуларне реформе могле да силом буду спроведене, а побуне угушене» (Arundathi Roy, ЦДА, 2003: 56).

¹⁰ Добар пример је притисак да се изврши брза и потпуна приватизација НИС-а.

¹¹ Одбацивање ваучерске приватизације као «шпекулантске», изигравање права малих деоничара, итд.

исто поступају. Разуме се да сваки учесник даје и лични печат. Вилијем Монтгомери, амбасадор САД у Србији (2000-2004), захваљујући својој енергичности постао је, до доба Зорана Живковића (2003), стварни гуверенер Србије¹². Њега је наследио Мајкл Полт (Michael C. Polt), мање приметан (или наметљив) амбасадор од Монтгомерија¹³. Али, без обзира на личне различитости, обојица су у овој ствари деловали једнако енергично и једнако наметљиво. Једноставо, у овом случају структуре су толико јаке да су сасвим овладале актерима.

Деловање картела: U.S. Steel Србија

Реч је, наравно о Ју Ес Стилу, највећем америчком предузећу у Србији¹⁴. У његовом случају се лепо виде све састојнице деловања поменутог антилибералног

¹² Ево шта о томе каже (у тренуцима љутње) један од овдашњих реформатора - Владимир Беба Поповић. «Сву унутрашњу и спољну политику Србије водила је, преко несрећног Живковића, група амбасадора на челу са Монтгомеријем. Све одлуке доносили су они, или су бар били консултовани. (...)Становали су (Живковић и Монтгомери – А. С) у близини, на Дедињу, приватно се дружили, пили француска вина. То је требало да значи да су пријатељи. Колики је био Монтгомеријев утицај знају сви чланови владе, новинари, људи који су одлазили у америчку резиденцију. Живковић је дозволио да за време његове владавине, жена америчког амбасадора у згради републичке Владе, испод знака Владе Републике Србије држи прес конференцију! Дозволио је да је амерички амбасадор долази у зграду владе када год је хтео, дозволио да незаконито отвара медије по Србији, да наручује текстове од ових јадних српских новинарчића, да се сам хвали да се политичке прилике у Београду мењају у зависности од његовог расположења» (тзв. нецензурирана верзија интервјуа за *Playboy*, мартовски број 2004; скинуто са сајта www.cedomirjovanovic.com).

¹³ Полт није имао ни Монтгомеријево искуство амбасадоровања на Балкану. Монтгомери је претходно службовао у Бугарској и Хрватској. Тамо је навикао да сва унутрашња питања земље домаћина узима као да се непосредно дотичу америчких интереса. Са таквим приступом Монтгомери се у Србији, још за време Зорана Ђинђића - који никако није био млак канцелар - наметнуо као политички ортак раван премијеру. Када је пак Ђинђић убијен, а на његово место дошао слаби Живковић, Монтгомери је одмах постао старији партнер у том политичком предузећу. Поповић много не греша када вели да су он и британски посланик Крафорд заправо господарили Србијом. То је могло јер је земља била привредно и политички слаба, а њене установе папирнате, или сасма слабашне. Колико је пак Монтгомери био јак види се и из даље судбине овог предузимљивог Американца. Након истека његовог амбасадорског постављења, он се није могао вратити у уобичајену дипломатску хијерархију. После места фактичког гуверенера Србије, за њега више није било одговарајућег дипломатског положаја. Стога је иступио из службе и остао на Балкану, поставши заступник америчких привредника у овим земљама.

¹⁴ U.S. Steel је водећа компанија за производњу челика у САД. Основао ју је 1901. Џ. П. Морган, један од највећих америчких магната. Компанија данс остварује годишњи приход од 10 милијарди долара – више од целокупног буџета државе Србије. Продор у источну Европу почео је куповином челичане у Кошицама - Словачка. Смедеревски Сартид 1913. је купљен у септембру 2003, али је већ од септембра 2002. био под управом америчке компаније.

картела: ограничавање конкуренције, плачка државне имовине, злоупотреба власти, превара запослених, заваривање јавности...

* * *

Најпре, начин на који је U.S. Steel дошао до власништва над железаром Смедерево (односно Сартидом 1913, са погонима у Шапцу и Кучеву) узима се као школски пример непоштене приватизације (Павловић, 2003). Сартид 1913. Американцима није продат уобичајеним надметањем више купаца («тендер»). Тада би се, наиме, успоставила тржишна конкуренција, а она би, према неким проценама, могла дати бар *десет пута* већу цену од оне коју је платио U.S. Steel (Павловић, 2003)¹⁵. Међутим, Сартид је продат кроз стечајни поступак, у коме је српска влада непосредно преговарала само са Ју Ес Стилом. Иако је било и других заинтересованих¹⁶, који су још при том нудили и далеко боље услове¹⁷, U.S. Steel је био једини купац са којим је влада ушла у преговоре.

Прво су представници Сартида 1913. и Ју Ес Стила, 8. марта 2002. године, уз знаковито присуство српског премијера Ђинђића, америчког амбасадора Монтгомерија и министра за економију и приватизацију Александра Влаховића, потписали писмо о намерама. Том приликом Ђинђић је изјавио како споразум најављује «посао године у овом делу Европе», док је Влаховић објаснио да је

¹⁵ Економски институт из Београда проценио је вредност Сартида 1913, на најмање 60 милиона долара (Извештаји о процени вредности капитала «Сартид» А.Д. од 2.12.2002. и 26.3.2003. године). У Извештају о стечају «САРТИДА» Савета Владе Републике Србије за борбу против корупције (http://www.antikorupcija-savet.sr.gov.yu/Attach/sartid_izvestaj1806.pdf), који се позива на ову процену, каже се још и ово: «С обзиром на велику заинтересованост другог по реду произвођача челика у свету (Писма LNM Holdings од 17.1.2003; 10.3.2003) могло се очекивати да се у конкуренцији барем ова два, мада не и једино заинтересована купца, постигне знатно виша цена од оне коју је проценио Економски институт» (стр. 8). Неке процене стварне тржишне вредности Сартида 1913. износиле су око 430 милиона долара (*Глас јавности*, 18. мај 2005).

¹⁶ То се види из писама о намерама фирме LNM Holdings, мултинационалне компаније за производњу челика. Она је, према међународним стручним часописима, друго највеће предузеће за производњу челика на свету (док U.S. Steel заузима девето место). LNM Holdings је у од 10. маја 2002. до 10. марта 2003. године упутио укупно пет писама о намерама да купи Сартид и то: премијеру Ђинђићу, Александру Влаховићу, Горану Питићу, Владимиру Чупићу (директору Агенције за приватизацију) и Браниславу Игњатовићу (стечајном управнику Сартида; Павловић, 2003).

¹⁷ У свим овим писмима, LNM Holdings је објаснио да има следеће намере са Сартидом: да купи већински удео деоница Сартида; инвестира новац у иновације, тренинг и тржиште; преузме један део дугова Сартида; развије тржиште и увећа извоз; понуди социјални програм за запослене; предузме све неопходне мере за финансијско оживљавање; преузме постојеће стечајне трошкове. Све у свему, ЛНМ Ходлингс нудио је најмање две ствари које од Ју Ес Стила никад нико није захтевао: социјални програм и преузимање дугова. Такође, у својим писмима ЛНМ је влади предлагао: а) тендерску продају већинског пакета деоница Сартида; б) тендерску продају Сартида унутар стечајног поступка; в) измирење дугова или реструктурисање дугова. Влада из љубави према Ју Ес Стилу ништа од овога није прихватила (Павловић, 2003).

«техничко питање» да ли ће Сартидови дугови «бити реструктурирани у процесу приватизације, стечаја или кроз joint venture». С обзиром на ове изјаве, очекивало се да ће Сартид ипак бити продат преко тендера. А онда је, 31. јула 2002. године, објављен стечај Сартида. Да би Американци могли да преузму Сартид ослобођеног свих дугова, влада је отписала сва своја потраживања¹⁸. Али, стране банке, којима је Сартид дуговао преко сто милиона долара¹⁹, то нису хтеле да учине. Зато је грубо прекршен предвиђени поступак стечаја. Главни страни поверилац - конзорцијум од девет европских банака (из Немачке, Аустрије, Чешке, Белгије, Велике Британије итд) - онемогућен је да се наплати из стечајне масе²⁰. Одбијено је свих педесет поднесака доказног материјала конзорцијума иностраних банака Трговинском суду у Београду, а жалилац је упућен да своје захтеве оствари тужбом против државе Србије пред међународним арбитражним судом у Бечу²¹. Тако је, на

¹⁸ Процењује се да је држава, између 1990. и 2000. године, уложила преко милијарду долара у одржавање производње и плате радника.

¹⁹ Овај дуг је, са каматама, до данас нарастао на око 200 милиона долара (*Глас јавности*, 18. мај 2005).

²⁰ Процедура по којој се одвијала ликвидација Сартида, као што је то добро описао Павловић, обилује бројним повредама Закона о стечају и Закона о парничном поступку. Конзорцијуму девет банака је онемогућено да учествује у поступку стечајне процедуре и то на неколико начина. Прво, одбор поверилаца формиран је без учешћа стечајних поверилаца. Ово је повреда члана 67 Закона о стечају и члана 354 Закона о парничном поступку. Друго, у току поступка суд је био непрописно састављен. Према члану 124 (2) Закона о стечају, рочишту за испитивање потраживања потребно је да присуствују стечајни судија, стечајни управник и повериоци који су пријавили своја потраживања. Али рочишту које је за испитивање потраживања одржано 25. децембра 2002. год. није присуствовао стечајни судија. Треће, када је дошло до измене у саставу стечајног већа, поступак изношења доказа није поновљен, чиме је повређен члан 315 Закона о парничном поступку. Коначно, приликом доношења првостепеног решења Трговински суд у Београду није прибавио мишљење Одбора поверилаца о излагању продаји дужника као правог лица, иако то налаже члан 129 Закона о стечају (Павловић, 2003). Врло исцрпно ове и друге најгрубље повреде правног поступка описане су у већ поменутом Извештају о стечају «САРТИДА» Савета Владе Републике Србије за борбу против корупције стр. 2-7; види такође и други спис Савета за борбу против корупције, посвећен овом питању: <http://www.antikorupcija-savet.sr.gov.yu/Attach/sartid2.pdf>.

²¹ «Повериоци су покренули широку акцију придобијања политичке подршке у својим земљама, што се види на основу њихових писама домаћим релевантним институцијама (Савезно министарство за иностране послове, Министарство за економске везе са иностранством) и изјава њихових дипломатских представника. Тиме је нанета непроцењива штета политичком и економском угледу земље» (Извештају о стечају «САРТИДА» Савета Владе Републике Србије за борбу против корупције стр. 8). «Први секретар немачке амбасаде Дирк Шулц је у интревјуу датом *Недељном телеграфу* од 1. октобра 2003. године наговестио да ће подржати Конзорцијум у изношењу целе ствари пред међународну трговинску арбитражу. Ако конзорцијум добије спор пред арбитражом, држава ће бити та која ће морати да накнади све дугове који су остали Сартиду, као и немале трошкове арбитражног поступка. Тада ће Влада бити приморана да враћа дугове иностраним повериоцима, али не из џепова министара и судија који су омогућили ову продају, него из државног буџета, односно џепова грађана» (Павловић, 2003). Коштуница

крају, читаво предузеће, потпуно ослобођено свих дугова, продато Ју Ес Стилу за само 21,3 милиона долара.

Овде се одмах може приметити тесно заједничко деловање евалуатора, бизнисмена и реформатора. Наиме, амбасада САД је, након потписивања уговора од 8. марта 2002. године, издала саопштење у коме је објаснила да она «блиско сарађује са Владом Србије како би привукла америчке компаније, инвестиције и стручњаке у Србију». У том смислу је истакла да «Амбасада честита Влади на њеном непрекидном напорном раду на унапређењу услова пословања» (www.belgrade.usembassy.gov). Међутим, тај «напорни рад» реформатора се, као што се види из овог случаја, преваходно састојао од уклањања конкуренције, пребацивања дугова на српске пореске обвезнике и у кршењу законског поступка. Али, оно што је овде такође важно приметити јесте да је, како то истиче Душан Павловић (2003), «политички договор о продаји претходио правној процедури, а онда се правна процедура прилагођавала политичком договору тако што је кршена тамо где је било потребно да се оштете повериоци, а Ју Ес Стилу омогући да Сартид купи испод вредности».

Независна јавност је овакву приватизацију оценила као пљачку државне имовине. Та пљачка је почивала на политичким притисцима који су евалуатори вршили на реформаторе, али и на корупцији којом су бизнисмени обезбедили реформаторску подршку. Ево шта о приватизацији Сартида 1913, у свом извештају, каже Савет за борбу против корупције:

«По свему судећи радило се о крупној корупцији у коју су били умешани највиши представници државе, који су уз свесрдну подршку судова омогућили страном компанији да оствари велику противправну добит» (стр. 1-2). «Случај САРТИД је до сада највећи скандал процеса приватизације у нашој земљи» (9). «Све битне чињенице које су везане за продају предузећа привилегованом купцу добро су скриване од очију јавности. Министар за привреду и приватизацију је давао изјаве које су биле усмерене на збуњивање јавности и прикривање договора који су се склапали иза сцене» (9-10). «Договор министра Влаховића са привилегованим купцем, који је прихватила Влада и Републички секретаријат за законодавство (Закључак Владе од 23.1.2003. године и допис Републичког Секретаријата за законодавство од 24.1.2003. године), изведен је на штету државе, тј. свих грађана ове земље» (7). «У целом поступку била је евидентна спрега Владе и судова у циљу промоције уског интереса људи из власти на штету јавног интереса (10)»

Првобитна акумулација увек је повезана са пљачком. У савременој Србији главнина првобитне акумулације одиграла се у доба Милошевића. Када је Милошевић оборен, мало ко је веровао да ће се пљачка ипак наставити. И да ће у њој главну улогу имати једно америчко предузеће.

* * *

Разуме се да је и након окончања приватизације америчка амбасада наставила да придаје изузетни значај пословању Ју Ес Стила у Србији. Тако је, одмах по доласку на службу у Србију, нови амбасадор САД, Мајкл Полт 30. јуна 2004. отпутовао у Смедерево, да обиђе U.S. Steel. Али није дошао сам. У његовој пратњи налазио се и Предраг Бубало, министар за економске односе са иностранством. Тиме је на знамењској равни показано не само да нови амерички амбасадор наставља тамо где је стао стари. Стављено је и до знања да и нова Коштуничина влада, ма колико да у другим стварима одрицала следбеност са претходном, у овој ствари наставља тамо где је стала влада Зорана Ђинђића.

разговарао са немачким и италијанским званичницима о овим потраживањима (*Глас јавности*, 18. мај 2005).

Тиме је америчка страна умирена због истраге коју је Министарство унутрашњих послова Србије, одмах након образовања Коштуничиног кабинета, почело да спроводи. Полиција је, 1. јуна 2004. године, објавила да је «у циљу прикупљања службене документације, која се односи на продају предузећа Сартид 1913. А. Д, саслушан као 'осумњичени' Немања Колесар, бивши шеф кабинета премијера Зорана Ђинђића, и више других лица, док су од бившег министра Александра Влаховића прикупљена потребна обавештења као од грађанина». Након заједничке посете Бубала и Полта, међутим, многи су одмах помислили од полицијске истраге о случају Сартид 1913. неће на крају бити ништа. И управо то се и догодило. Без обзира на предизборна обећања да ће испитати сваки случај корупције и злоупотребе, Коштуничина слабашна влада је у овој тачки наишла на сувише озбиљан отпор. Тако је и скандал са приватизацијом Сартида 1913. остао неиспитан и некажњен.

Амбасадор Полт је, наравно, после тога наставио уредно да обилази U.S. Steel. Доводио је важне сапутнике и слао симболички јаке поруке. Тако је 9. септембра 2005. године довео у београдско представништво ове компаније Розмери ди Карло, заменицу помоћника државног секретара САД за односе са Европом и Евроазијом. Тада је један од овдашњих директора Ју Ес Стила, Богдан Комленац, рекао: «У протеклих 16 месеци имали смо прилику да о инвестиционој клими у Србији разговарамо са представницима 120 компанија у САД. Предности и погодности улагања овде представили смо на округлим столовима прошле године у Њујорку, Кливленду и Чикагу, а у Европи, у Милану и Лондону». Тиме је влади Србије и овдашњој јавности послата још једна јасна порука да U.S. Steel држи кључ за сва будућа америчка, па чак и европска, улагања у Србију. Колика ће и каква бити та улагања зависиће само од доброг третмана Ју Ес Стила у Србији.

Тврдња да је однос према Ју Ес Стилу одлучујући како за капиталистичку будућност Србије тако и за однос са САД стални је мотив у наступању предстаника компаније у српској јавности. Тако Џон Гудиш, извршни потпредседник Ју Ес Стила, Србима поручује:

«Ми смо велики акцелератор развоја економије. Ми смо одличан пример шта приватни инвеститори могу да учине за економију једне земље. (...)Ми као произвођачи челика можемо да привучемо и друге да дођу. У Кошицама је, рецимо, требало да прођу три године да би се појавило још осам иностраних компанија. Важно је, дакле, убедити инвеститоре да је земља стабилна и да не ризикују приликом улагања. Слична је ситуација и са Србијом. (...)Председник (компаније – А. С) Срма и председник Управног одбора Тамаш провели су у Вашингтону пуно времена у разговору са људима у Сенату, Конгресу и Белој кући о нашем послу овде. Имамо нашу Канцеларију за односе са владом у Вашингтону и информишемо америчку владу о томе како људи у Србији брину о нама и како све то добро функционише. Резултат тог рада је успостављање нормалних трговинских односа САД и Србије и Црне Горе» (*Данас*, 25. јун 2004, електронско издање).

То је један од добро познатих начина на који корпорације у некој земљи делују као типичне интересне групе²². Овај механизам је, између осталих, добро описао и Грејем Вилсон (Wilson, 1990). Механизам се састоји у систематском застрашивању јавног мњења. Земљи домаћину се непрестано прети да ће, у случају да интереси корпорације буду и најмање повређени (деловањем било законодавне, било извршне, било судске власти) корпорација једноставно приступити масовном повлачењу властитих инвестиција, као и масовном одвраћању других инвеститора.

²² Интересне групе се одређују као организације независне од владе, али које су често у блиском партнерском односу са њом, а које за циљ имају да утичу на јавност и, у крајњој линији, на државну политику (Wilson, 1990).

Јавно мњење земље домаћина систематски се уверава – а у томе велику улогу игра управо вазалска медијска и интелектуална елита – да корпорација заправо чини велику услугу земљи домаћину и читавом народу што је уопште дошла да послује у њиховој земљи²³. Такође, јавно мњење се упорно и са свих страна уверава да су инвеститори ретке и плашљиве животиње које нико не сме попреко ни да погледа, иначе ће одмах да побегну на неко друго место. Коначно, јавност се убеђује да су интереси корпорације заправо у свему подударни са националним интересима земље домаћина („Оно што је добро за General Motors, добро је и за САД“). На тај начин се много успешније обезбеђују интереси корпорација него што би се то постизало плаћањем читавих чета лобиста у влади или у скупштини (Wilson, 1990).

Управо тако нешто се дешава и у Србији. Заједничким деловањем бизнисмена, евалуатора, реформатора и мисионара, ствара се атмосфера да се страним корпорацијама – а посебно америчким – једноставно више ништа не сме одбити. Најважније мерило успешности владе није подизање стандарда грађана, већ задовољство страних корпорација локалним условима пословања. Наравно да су истинска страна улагања (green field investments) више него добродошла. Такође је добродошао и долазак нових привредних такмаца, јер се једино тако могу оборити локалне цене капитала (које су најчешће надуване). Ипак, улазак страних корпорација у Србију није почивао ни на истинским улагањима, нити на повећању конкурентности. Почивао је на пукој куповини овдашњег тржишта – рецимо, оног дуванског (Philip-Morris или British-American Tobacco). Почивао је, дакле, на куповини мополског положаја.

Са друге стране, галамом «стране инвестиције, и само стране инвестиције!», и у Србији се потпуно заклања један други и важнији чинилац убразаног привредног развоја – *домаћа штедња*.

«Многе политичке дискусије фокусирале су се на то како привући стране инвеститоре, при чему су многи посматрачи били мишљења да је у сиромашним државама тешко сакупити велику количину уштеђених средстава којом би се финансирала улагања. Историјски гледано, овај аргумент је у великој мери нетачан. Већина држава које имају високу стопу економског раста оствариле су тај раст на основу домаћих резерви, а не страних. Тренутно, једна од држава са највишом стопом привредног раста у свету јесте Кина, која у протеклој десеценији бележи просечну стопу раста од око 10% годишње. У Кини, нето сума директних страних инвестиција чини само 15% од укупних инвестиција. Осталих 85% финансира се из домаћих резерви. Кина је сиромашнија од свих држава у југоисточној Европи (са изузетком Албаније). Свакако је вредно истаћи да Кина не представља усамљен случај. Исто важи и за Сингапур или за привреду у транзицији каква је Мађрска. Закључак је да привреда једне државе мора имати високу стопу домаће штедње како би се постигао брз привредни раст» (Крастев и др., 2004: 15-16).

Подстицање домаће штедње је, међутим, последња брига овдашњег антилибералног картела. Бизнисменима, наравно, не одговара смањење потрошње, које би уследило са повећаном штедњом. Тиме би се смањила и потражња за њиховом робом, па би и њихови приходи били мањи. Још мањи интерес да подстичу штедњу имају овдашњи реформатори и мисионари. Повећање штедње код сиромашног и у свему потребитог народа не може се извести без јачања националног духа, без крупне државне визије, без снажења националног самопоуздања. Дакле, без неког облика национализма. А српски национализам је

²³ Иако се то пословање најчешће састоји или од безочног испошћавања тамошњих природних богатстава (по правилу необновљивих), или од ништа мање безочног искоришћавања тамошње радне снаге. У том смислу, у даљем излагању ће се упоредити и плате које Ју Ес Стил даје радницима у Србији, Словачкој и САД.

кључни баук у идеологији овдашњих реформатора и мисионара, као што је борба против њега кључни разлог њиховог постојања.

* * *

Приликом помињане септембарске посете Ју Ес Стиллу, и амбасадор САД Мајкл Полт послао је неколико јасних порука српској јавности. То су, заправо била упутства како треба водити даљу економску политику Србије. Упутства су се састојала од три тачке. Прва тачка је била да «влада треба да уклони све препреке како би дошло до потпуног отварања тржишта, нарочито када је реч о приватизацији, која се према нашем мишљењу не одвија довољно брзо». Друга тачка је била да «треба пуно тога учинити на побољшању инфраструктуре, како би инвеститори када дођу могли без проблема да започну посао». И трећа тачка је била да «услови ММФ морају бити испуњени на време и под условима који су прихваћени. Верујем да Влада Србије може то да учини, јер је то и у њеном интересу. Не можемо стално да одлажемо рокове због неиспуњених обавеза. Хоћу да верујем да Влада Србије жели да сарађује са ММФ и да се тако дође до правог решења» (сви наводи су из листа *Данас*, 10-11 септембар 2005, електронско издање).

Дакле, економски задаци које је амбасадор Полт одлучно изнео пред владу Србије јесу: да убрза приватизацију, да више пажње посвети аеродромима, путевима и другој инфраструктури и да што пре испуни све захтеве ММФ. Сва ова питања, међутим, искључиво су област унутрашње политике Србије. Ни једна од ових ствари се не дотиче непосредно државних интереса САД. Али, амерички амбасадор се о њима захтевно изјашњава јер се све три тичу будућих услова пословања могуће заинтересованих америчких компанија. Можемо се онда запитати - када амбасадор Полт овако говори пред јавношћу, шта ли тек реформаторима каже када се са њима нађе насамо? И друго, ако се амерички амбасадор толико брине о могућим условима пословања америчких компанија које су само начелно заинтересоване за рад у Србији, шта ли тек овдашњим реформаторима вели када неко доведе у питање актуелне интересе Ју Ес Стила и осталих стварно присутних америчких фирми?

То и није тако тешко погодити. Погледајмо један други важни знамењски догађај, везан за U.S. Steel. Реч је о свечаном покретању «Високе пећи један» у Смедереву, 22. јуна 2005. године. Ту пећ Американци нису направили, већ су је само, после 18 година, поново пустили у рад²⁴. Церемонији је, међутим, присуствовао целокупни државни врх Србије – као да је направљена читава нова челичана. Ту су били председник републике Борис Тадић, премијер српске владе Војислав Коштуница, председник српске скупштине Предраг Марковић, председник скупштине Државне заједнице Зоран Шами, потпредседник српске владе задужен за привреду Мирољуб Лабус, министар привреде Предраг Бубало, министар рада Слободан Лаловић, принц Александар Карађорђевић и још око 250 званица из врха политичког и привредног живота Србије. Присутан је, наравно, био и амерички амбасадор у Београду Мајкл Полт.

Том приликом, српска јавност је засута подацима о изузетном значају Ју Ес Стила за Србију. Речено је да је поновно покретање високе пећи део пројекта

²⁴ Наиме, висока пећ један угашена је 1987. године, како би била модернизована. До 1992. године завршено је 95% посла. Међутим, недостајало је још 5 милиона долара да би била пуштена у рад. Због санкција из 1992. тих 5 милиона никада није обезбеђено. Стога је, током деведесетих, рад «високе пећи један» надокнађиван је радом мање «високе пећи два».

вредног 27,4 милиона евра. То ће подићи производњу железаре у Смедереву на 2,2 милиона тона годишње. То је 140 одсто већа производња од оне коју је Американце дочекала. U.S. Steel је, такође је речено, досада уложио 107,6 милиона евра у своје српске погоне, од укупно 124,2 милиона евра колико се компанија обавезала приликом куповине Сартида. U.S. Steel је данас највећи српски извозник. Извози се 65 до 70 посто производње у вредности од 347,6 милиона евра годишње (у 2004. години). У прва четири месеца 2005. године производи од гвожђа и челика чинили су 16,7 посто укупног извоза Србије. Компанија U.S. Steel Србија запошљава 8.550 људи које је преузела куповином и које «неће масовно отпуштати ни након 2006. године», када истиче трогодишња обавеза.

Српски званичници били су одушевљени Ју Ес Стилом. Председник Тадић је рекао: «Ју Ес Стил је добар пример како треба да се иде напред. Присуство овако добре компаније у Србији сигнал је и другим компанијама да треба да улажу у Србију». Председник Владе Војислав Коштуница изјавио је: «Челик произведен у Смедереву није само производ, већ и симбол снажних америчко-српских веза. U.S. Steel је показао да у Србију вреди улагати и да су резултати које је ова компанија остварила најбољи пример великим корпорацијама да је Србија земља са добрим пословним амбијентом». Са Коштуницом се сложио и амерички амбасадор Мајкл Полт. «Пословање Ју Ес Стила у Србији од значаја је за свеукупне односе САД и Србије. Прича о Ју Ес Стил у Србији је прича о највећим америчким вредностима попут корпоративног управљања, вредног и ефикасног рада које ова компанија покушава да импалементира овде» (сви наводи су из листа *Данас*, 23. јуни 2005, електронско издање).

Све је то лепо – највећи српски извозник, нема отпуштања, нова улагања, америчко-српске везе, амерички корпоративни дух... Али, од српске јавности том приликом сакривене су бар три чињенице које би, можда, у мало другачијем светлу могле да прикажу читаву ствар.

Прво, тачно је да је U.S. Steel највећи српски извозник. Али, такође је тачно и то да је ова компанија највећи српски увозник. Србија нема ни гвоздене руде, ни каменог угља. Обе ове састојнице, кључне за производњу челика, морају се увозити. Једина технолошка компонента коју U.S. Steel не увози јесте струја. Али, ни од продаје струје Ју Ес Стил Србија нема корист. Цена струје, наиме, за произвођаче у Србији увелико је «депресирана». То је део дугогодишње државне политике помоћи српској привреди. Америчка компанија, дакле, овде добија струју испод уобичајених европских цена и то је први од разлога њене добре конкурентности.

Друго, тачно је да није било масовног отпуштања (што је, уосталом и уговор о куповини забрањивао). Али, такође је тачно и то да српски радници имају вишеструко ниже наднице у односу на остале погоне Ју Ес Стила. То је други разлог пословног успеха овдашњег огранка Моргановог краљевства. Јануара 2004. године, после вишенедељног штрајка²⁵ (за чим су уследила још два месеца тешких преговора), руководство Ју Ес Стила умилостивило се да повећа цену радног часа са 33 на 55 динара (брuto). Од тада је српски радник плаћен око једног долара на сат (а дотле је добијао око 60 центи). У исто време, Словаци запослени у железари Ју Ес Стила у Кошицама имају 3,74 долара на сат, а амерички радници Ју Ес Стила

²⁵ Штрајк је отпочео 15. октобра 2003. Захтеви штрајкача били су да цена рада буде 55 динара бруто по сату, да се реши статус 450 запослених у четири Сартидова друштва која Ју Ес Стил није купио, да се договоре спорне тачке појединачног колективног уговора и да генерални директор Томас Кели (Thomas Kelly) оде са чела фирме.

у Питсбургу око 16 долара (у неким америчким челичанама и до 25 долара; <http://www.workers.org/ww/2003/yugo1113.php>). Српски радник свакако да није четири пута мање продуктиван од словачког, нити је шеснаест пута мање марљив од америчког. Али, он је пресрећан да уопште има посао, односно да није на листи за отпуштање. Стога бивши Сартидови радници, без обзира на годишњу инфлацију од 15%, и данас, после две године од повећања плате, раде за 55 динара на сат. «Јер, Американац може да се наљути и да отпусти», рећи ће вам они.

И треће, тачно је да је годишња вредност извоза Ју Ес Стила у Србији 400 милиона долара. Али, такође је тачно и то да U.S. Steel Србија књиговодствено не исказује никакву добит. Наиме, да би се избегао порез на корпоративну добит, приходи се или прикривју, или одмах пребацују у инвестиције (то је, уосталом и део тајне улагања Ју Ес Стила у Србију). Пошто своје производе извози, U.S. Steel Србија ослобођен је и плаћања ПДВ-а. Једини порез који U.S. Steel заправо плаћа Србији јесте онај на зараде. Али, зараде су, као што смо видели, ионако безначајне, па су такве и пореске основице. Отуда држава Србија заправо нема никакве нарочите користи од све те U.S. Steel галаме.

Али, влада је ипак срећна. Она више не мора да одваја новац из буџета, као што је годинама радила, да би издржавала Смедеревску железару. Као што су српски радници срећни са нултом платом, само да нису отпуштени, тако је и српска је влада срећна са нултим пореским приливом, само да не мора нешто да плати. Да је то један од главних адута Ју Ес Сила у односима са српском владом са поносом истиче и Џон Гудиш, већ помињани извршни потпредседник Ју Ес Стила. «Ми помажемо Влади Србије, јер запошљавамо људе, тако да Влада може да се концентрише на неке друге проблеме, а не да брине о томе како да обезбеди плате запосленима. То је сада брига приватног инвеститора» (*Данас*, 25. јун 2004; електронско издање). Баш лепо. Ју Ес Стил није овде да би зарадио, не никако! Он је ту да би у «бризи» за радничке плате помогао влади. U.S. Steel није у Србију дошао због профита, о не! Он је ту из чистог човекољубља: да одмени посусталу државу у издржавању једног губиташа и обезбеди сиротим српским радницима њихова месечна примања. Каквог ли добротинства!

* * *

Можемо се запитати како је могуће да српска јавност не увиђа лицемерје ових и других U.S. Steel порука? Али, како да га буде свесна када је под непрекидним пропагандним притиском што корпорацијског маркетинга, што зилотски горљивих мисионара.

Моћна корпорацијска пропаганда сасвим је покрила главна штампана политичка јавна гласила²⁶. У дневницима и недељницима, преко целе стране, излазе слике насмејаних радника и слогани «U.S. Steel Србија – ново лице српског челика» " U.S. Steel Србија – За бољи живот у Србији" и «U.S. Steel Србија – радимо за њих» (и слика деце са радницима). Но, оно што је много јаче оружје од ових чаробних огласа јесте чињеница да је мало новина у Србији које живе претежно од продаје. Нарочито недељници већину својих прихода остварују од оглашивача. Отуда се уредништва труде да нипошто не наљуте своје најбоље платише. А U.S. Steel Србија свакако да спада међу њих.

Други важан новчани извор за многе српске медије јесте помоћ коју евалуатори, кроз различите фондациије и преко различитих пројеката, дају

²⁶ Кампању за Ју Ес Стил Србија ради Драган Сакан и његов *Њу момент*. Сакан и његова агенција се рачунају у најскупле и најбоље српске маркетиншке акомпаније.

«прореформским» јавним гласилима. Када је 14. јануара 2005. године амбасадор Полт објавио казнене мере против Србије због споре сарадње са Хашким трибуналом²⁷, он је одмах упозорио да се то никако не односи на «пружање помоћи независном новинарству и медијима», с тим што ће чак бити достављено и «више помоћи за невладине организације, демократске програме и реформе на општинским нивоима»²⁸. Из излагања Кетлин Стивенс (Kathleen Stephens), заменице помоћника државног секретара задуженог за Европу и Евроазију, одржаног 17. марта 2004. године пред Одбором за међународне односе представничког дома, види се да су САД само у 2004. години дале сто милиона долара помоћи «економским реформама, демократској управи, владавини права и независним медијима» (www.belgrade.usembassy.gov). Процењује се да од тих сто милиона бар једна десетина оде на помоћ српским јавним гласилима. И онда, ако амерички амбасадор толико полаже на U.S. Steel као што стално ставља до знања, зар се може очекивати да од америчких фондација зависне новине у Србији напишу и једну реч против ове корпорације?

Заправо, не само да озбиљне српске новине не стављају под критичку лупу Ју Ес Стил. Оне у свему безрезервно подржавају ову компанију. Тако, рецимо, недељник *Време*, од 16. октобра 2003. (бр. 667) доноси чланак «Како се калио `Књаз`», из пера свог новинара задуженог за привреду, Мише Бркића. У њему се осуђују радници смедеревске железаре, који управо тада штрајкују захтевајући свој долар по сату, и у свему се стаје на страну америчког пословодства. За штрајкаче се у чланку каже да представљају «јад и чемер економске памети просечне српске `радничке класе`» и да их чине «обожаваоци лика и дела чувеног социјалисте Душана Матковића, такође бившег генералног директора Сартида». Насупрот њих,

²⁷ Мере су обухватале, најпре, суспензију помоћи Србији за 2005. годину. То је значило да ће влада Сједињених Држава задржати 10 милиона долара које је требало да добије влада Србије као помоћ за 2005. годину. Исто је учињено и 2003. и 2004, када је задржано укупно 29 милиона долара. Друга мера је била повлачење америчких саветника за техничка питања из одговарајућих српских министарстава. Трећа мера се тичала заустављања давања дозволе 'Јату' да лети директно за САД. Али, Полт је одмах објавио и све последичне казне које иду уз ове мере: «Смањење помоћи утицаће и на подршку пореској реформи, приступ Србије Светској трговинској организацији, на политику економске реформе, која је требало да привуче више страних инвеститора. (...) На жалост, све то може имати негативан утицај на поверење међународних инвеститора". Амбасадор САД је, међутим, рекао и да «одлука о замрзавању помоћи САД врло брзо може бити промењена ако Влада Србије потпуно и безусловно испуни своје обавезе» (Б92). Потпуно и безусловно - *fully and unconditionally* – то је формула која изгледа једино да приличи односима Србије и Царства.

²⁸ Сједињене Државе посебну пажњу посвећују «изградњи демократије у локалним заједницама у Србији». За то служи пројекат који се од обарања Милошевића изводи у Србији: «Ревитализација заједнице кроз демократску акцију» (Community Revitalization through Democratic Action Project). Говорећи у Америчкој привредној комори Србије и Црне Горе (American Chamber of Commerce of Serbia and Montenegro) о овим и другим облицима помоћи, 20 октобра 2004, Полт није пропустио ни да још једном запрети недовољно брзој влади да ће јој отерати стране инвеститоре: «Најважнија ствар за инвеститора је да ли ће његов партнер испунити своје обавезе – на свим пољима. Отворено говорећи, за Србију постоји извесна сумња. Због тога су потенцијални инвеститори нервозни и оклевају» (www.belgrade.usembassy.gov).

стоји директор Томас Кели, који радницима с правом поручује «да ће имати веће плате једино ако буду више радили». Ту су, наравно, и српски синдикати, који, по новинару, само показују «с колико инфериорног примитивизма и провинцијалне ароганције наступају представници синдикалних централа у тако важном послу као што је нова врста заступања интереса радника у дијалогу с послодавцима». Бркић даље упозорава да је «сукоб синдиката и америчког капитала у Железари идеална прилика за све врсте популиста», па зато с великим одобравањем наводи поруку већ помиљаног Џона Гудиша синдикалним првацима у Смедереву да су «неваспитани и арогантни». «Ко није схватио поруку а прави стратегију да победи амерички капитал, морао би бар да прочита нешто литературе о исходима преговора америчких послодаваца и синдиката у последњих педесет година», подучава на крају смедеревске раднике Миша Бркић. Не знам какви су били исходи преговора америчких послодаваца и синдиката у последњих педесет година. Али, српски радници су ипак некако добили свој долар по сату.

Сличну про-U.S.Steel пропаганду редовно сусрећемо и у дневном листу *Данас*. Тако, рецимо, 7. априла 2004. године *Данас* доноси чланак под бомбастичним називом «УС Стеел измирио све обавезе Сартида». Новинар И. Ф. најпре разговара са Томасом Фералом, овдашњим саветником за медије ове компаније. Наводи се Фералова изјава: «Од новембра 2002. до куповине Сартида, U.S. Steel је руководио овим предузећем током стечајног поступка, али и измирио све обавезе Сартида». Међутим, ни једном се речју не објашњавају какве обвезе је то U.S.Steel испунио када је он Сартид 1913. добио ослобођен свих обавеза? Такође се у чланку без иакакве задршке објављује и пуко идеолошко самохвалисање Томас Келија, генералног директора: «Наша пословна етика захтева од запослених да прате највише стандарде интегритета у свакодневним активностима и у контакту са купцима и снабдевачима. (...)Рад ове компаније посвећен је идеји да се целокупно пословање у U.S. Steel обавља транспарентно и директно. Било који други начин за нас је неприхватљив", закључује скромно Томас Кели, а новинар на то нема ништа нити да упита, нити да прокоментарише.

Сличан пропаганди чланак *Данас* објављује 25. јуна 2004, под насловом «Од губиташа до највећег српског извозника». Написао га је Драган Бисенић. Чланак садржи овде у више наврата навођен разговор са Џоном Гудишем, извршним потпредседником Ју Ес Стила. Овај велики чланак готово да нема никаквог дотицаја са озбиљним новинарством. Он представља пуки панегирик америчкој компанији. Али, још већи панегирик представља

Политика од 31. маја 2005. подсећа да је синдикат «Независност» обавестио јавност да је 18. априла «дошао у сукоб са послодавцем» због «односа руководства компаниј према запосленима». Замра се непоштовање закона о раду, појединачног колетивног уговора и «неуважавања радничких и људских права». У знак протеста, «Независност» повукао свог представника из свих одбора и комисија које делују у оквиру ове компаније. Чланак доноси извештај о акцији «За бољи живот у фабрици» (алузија на рекламну кампању Ју Ес Стила «За бољи живот у Србији»). У оквиру ње скупљено је 2.470 потписа којимасе захтевају преговори и изражава спремност на штрајк. Политика 8. јуна 2005. објављује да је акција успешна: послодавац је прихватио већину захтева. «Независност» тврди да је поново успостављен дијалог са пословодством

7. маја 2005. Ју Ес Стил Србија упрличила је «фемели деј» у излетишту «Југово». «Независност» бојкотавала.

Пошто је 2. јуна 2005. године објавио громогласну најаву под насловом «U.S. Steel Serbia покреће високу пећ», *Данас* 15. јуна 2005. доноси преко целе стране велики интервју са Мајклом Федоренком, новим генералним директором Ју

Ес Стуила Србије. Он тражи од државе Србије да компанији изгради нову железничку пругу између Железаре Снедерево и нове луке у Смедереву.

Уреднички коментар листа *Данас* објављен 24. јуна 2005. године («Печурке у пећи», непотписан као и други редакцијски коментари). Он излази два дана након тога што је цео српски врх освештао поновно покретање смедеревске високе пећи. Он се, такође, објављује на истој страници листа *Данас* на којој се и Џон Сурми, главни извршни директор Ју Ес Стила, проглашава «личношћу дана» (доноси се његова слика и кратки животопис). Сам пак уреднички коментар отпочиње са питањем: «Да ли је отварање високе пећи број 1 у смедеревској железари баш било вредно трке премијера Коштунице и председника Тадића око тога ко ће од њих двојице притиснути дугме и пустити пећ у погон и пронађеног кохабиотационог компромиса да "чаробно дугме" - притисну обојица истовремено?» И одмах се одговара:

«По свему судећи јесте. (...)Ју Ес Стил Србија постао је са извозом вредним 400 милиона долара највећи извозник у Србији. Постигнута је рекордна производња од 1,1 милион тона, а обновљена и прекјуче, после готово две деценије стајања, поново пуштена у погон висока пећ број 1 омогућиће да се та производња удвостручи. Резултат такве удвостручене производње биће извоз који ће вероватно прећи милијарду долара. А то је заиста сума којој нико није могао да се нада».

Међутим, уредништво листа *Данас* зна да ће сваки читалац, са мало дужим сећањем, да се запита: «Али забога, шта би са оном сумњивом приватизацијом и са вишенедељним штрајком потребним да би се добио онај један долар на сат?». Зато се овај редакцијски коментар и завршава сјајним примером новинарске апологетике једне корпорације:

«Тачно је да је (Ју Ес Стил – А. С) за Сартрид платио релативно ниску цену од двадесетак милиона долара, а на начин продаје имао је замерке и Савет за борбу против корупције. Ефекти који су постигнути показују да се та ниска цена исплатила. Није реч само о извозу него о чињеници да око 8.000 радника има посао и плату која није велика, али од које ипак може да се живи».

Ето, када тако каже лист који нагиње «модерној, европској социјалдемократији», онда више нико у Србији Ју Ес Стилу нема шта да приговори. Али, та врста апологетике је иста као када се нека сирота девојка уда за добростојећег мушкарца, па овај крене да је свакодневно туче. А сви са стране, уместо да осуде насилника, почну да теше сиротицу речима: «Ћути и трпи, јер ипак имаш хлеб и кров над главом». Чињеница да невољница нема где да оде, не може бити оправдање за свакодневне батине које добија. Чињеница да је Сартрид правио губитке не може бити оправдање да се он плати десет пута мање од онога што вреди. Чињеница да у Србији има много незапослених не може бити оправдање да се радници плаћају шездесет центи на сат. И да је потребан вишенедељни штрајк, а онда и двомесечни преговори, да би се радничка надница повећала на «читавих» долар на сат.

Закључно размишљање

Идеја либерализма није слободно тржиште, на коме су једни делатници стални губитници, а други стални добитници. Ако је то тако, онда тржиште и није слободно, већ постоји несумњиви монопол. У случају Ју Ес Стила у Србији, реч је о монополу над склоповима моћи и информација, који доводи до тога да се једна страна систематски доводи у заблуду у вези сопственог тржишног положаја. Та заблуда се свесно производи корумпирањем јавног мњења које окружује губитничку страну (тзв. манипулисање окружењем [environmental manipulation]). Ако се то не зове превара, онда није јасно шта завређује да понесе тај назив. Да, то

је превара, а свако ко свесно и систематски вара свог пословног партнера не може се сматрати поштеним пословним човеком.

U.S. Steel, уосталом има искуства у томе. Класична књига из области моћи и манипулације Метју Кренсона *Неполитика загађења ваздуха: студија о недоношењу одлука у градовима* (Crenson, 1971), као једног од главних рђавих јунака има управо U.S. Steel. Кренсон се у овој књизи запитао зашто питање загађења ваздуха није у једним америчким градовима постављено тако рано и тако успешно као у другим? Зашто је, рецимо, у два суседна града, оба подједнако загађена и са сличним становништвом, то питање постављено са толиком временском разликом – у Источном Чикагу 1949, а у Герију тек 1962? Његов одговор је - господство једне велике компаније у Герију. А та компанија била је управо U.S. Steel.

За разлику од Источног Чикага, у коме је било више супарничких челичана, у Герију је доминирао U.S. Steel, компанија која је била темељац привредног напретка града. Она је дуго времена успешно спречавала да се питање загађености ваздуха уопште постави. При томе се ослањањала на «антиципиране реакције» тамошњег становништва условљене њиховим знањем о моћи компаније. «Сама репутација да има велику моћ... била је довољна да онемогући да загађен ваздух постане спорно питање» (Crenson, 1971: 124). Штавише, када су надлежна тела Индијане и федерације запретиле да ће се умешати, U.S. Steel је успео да изврши одлучујући утицај на градске прописе о загађењу, иако се сам није видљиво и непосредно умешао у одлучивање.

Кренсон је хипотезу, до које је дошао проучавајући ова два града – да «питање загађења ваздуха највероватније неће цветати у градовима где индустрија ужива репутацију да има велику моћ» (Crenson, 1971: 145) – проверио и у разговорима са политичким првацима педесет једног америчког града. Показало се да су моћне компаније успевале да у градовима у којима су доминирале створе такав склоп вредности на чијем врху се налазио - брзи развој, уз пуну запосленост: «Тамо где су пословни и индустријски развој у средишту пажње заједнице, проблем загађеног ваздуха највероватније ће бити занемарен», закључио је Кренсон (1971: 165). Реч је о месним идеологијама које искривљавају опажање и тумачење стварности, предупредујући незадовољство и политичку акцију:

«Локални облици политичког живота и локална политичка пракса могу чак да делују на способност грађана да неко дифузно незадовољство претворе у неки експлицитан захтев. Једном речи, постоји нешто слично неизреченој идеологији у политичким институцијама, чак и у онима које су наизглед најотвореније, најеластичније и најмање чврсто организоване – идеологији у том смислу да подржава селективно перципирање и испољавање друштвених проблема и сукоба» (Crenson, 1971: 23).

Уопште не треба имати сумње да је Ју Ес Стил смишљено користила своје стогодишње искуство моћи и у случају Србије. Она је била један од водећих учесника у дружини коју смо назвали српским антилибералним картелом, дружини састављеној од бизнисмена, евалуатора, реформатора и мисионара. Та дружина је омогућила Ју Ес Стил да се преваром домогне Сартида 1913. Она му и даље омогућава да систематски вара државу Србију за порез. Она му и даље омогућава да систематски вара српске раднике за плату. Она му и даље омогућава да систематски вара српску јавност. А то са начелима либерализма и слободног тржишта нема претеране везе.

Или бар, има таман толико везе колико и Милошевићев режим са начелима парламентаризма и демократије. Споља посматрано, код Милошевића су постојале и странке и избори. Али, у суштинском смислу, све је почивало на информативном монополу и систематском лагању бирача. Тако је и у случају Ју Ес Стила и српског

антилибералног картела. Споља посматрано, постоји и слободно тржиште и слободни делатници. Али, у суштинском смислу, и код њих све почива на информативном монополу и систематском зававању јавности. Један ауторитарни швиндлер је отеран. Али, то не значи да се нису појавили други, ништа мање злокобни ауторитарни узурпатори.

Но лек и за ову бољку је исти као за Милошевића – јачање критичке и некорумпиране јавности. Српски антилиберални картел може да разбије једино слободна и критичка јавност. Јавност која ће ојачати демократске установе, а тиме и демократску државу Србију. Само држава може да разбија картеле. Зато нам је и потребна јака и самоуверена држава. Она се овде и на овим просторима зове Србија. Стога овдашњи истински либерали немају друге до да постану уверени демократски патриоти.

Наведени радови

- Антонић, Слободан (2003): *Нација у струјама прошлости: огледи о одрживости демократије у Србији*. Београд: Чигоја штампа.
- Бурдије, Пјер (1999): *Сигнална светла: прилози за отпор неолибералној инвазији*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Крастев, Иван (2004): *Замка нефлексибилности: фрустрирана друштва, слабе државе и демократија*. Београд: Програм за развој УН и Београдски фонд за политичку изузетност.
- Крастев, Иван и други (2004): *У потрази за одговорном владом: изградња државе и економски раст на Балкану*. Београд: Програм за развој УН и Београдски фонд за политичку изузетност.
- Кортен, Дејвид С. (2003): «Неуспеси споразума у Бретон Вудсу», у *Глобализација (аргументи против)*, приредили: Џери Мандер и Едвард Голдсмит, стр. 28-42. Београд: СЛЮ.
- Павловић, Душан (2003): «Грађани ће платити овакву продају Сартида», *Blic News*, бр. 199, 29. октобар.
- Хелд, Дејвид (1997): *Демократија и глобални поредак*. Београд: Филип Вишњић.
- ЦДА (2003): *Ка царству добра или апокалипси: Pro et contra*, приредио Живота Ивановић. Београд: Филип Вишњић
- Crenson, Matthew A. (1971): *The Un-Politics of Air Pollution: A Study of Non-Decisionmaking in the Cities*. Baltimore and London: The Johns Hopkins Press.
- Giddens, Anthony (1999): *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Politiy Press.
- Gray, John (1989): *Liberalism*. Minneapolis: Univesrity of Minnesota Press.
- Greenfeld, Liah (1992): *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Humbolt, von Wilhelm (1993 [1791]): *The Limits of State Action*. Ed. J. W. Burrow. Liberty Fund.
- Kymlicka, Will (1991): *Liberalism, Community and Culture*. New York: Oxford University Press.
- Margalit, Avashai and Joseph Raz (1995): "National Self-Determination," in *The Rights of Minority Cultures*, ed. Will Kymlicka, pp. 79-93. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, David (1995): *On Nationality*. Oxford: Oxford University Press.
- Spencer, Herbert (1970): *Social Statics*. New York: Robert Schalkebach foundation.
- Tamir, Yael (1993): *Liberal Nationalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Taylor, Charles (1993): "The Politics of Recognition," in *Multiculturalism and the*

Politics of Recognition, ed. Amy Gutmann. Princeton: Princeton University Press.
Nozick, Robert (1974): *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books.
Walzer, Michael (1989): "Nation and Universe," *The Tanner Lectures on Human Values*
University of Utah Press, pp. 508-566.
<http://www.tannerlectures.utah.edu/lectures/walzer90.pdf>.
Wilson, Graham K. (1990): *Interest Groups*. Oxford: Basil Blackwell.